PSIHOLOGIJA, 2007, Vol. 40 (4), str. 527-542 UDC 159.922.8.072-053.6

STRESNA ISKUSTVA U ODRASTANJU I AFEKTIVNA VEZANOST ADOLESCENATA[1]

Ivana Mihić*[2]*, Marija Zotović i Jelica Petrović
Odsek za psihologiju, Filozofski fakultet Novi Sad

Istraživanje prikazano ovim radom ima za cilj da opiše relacije između stresnih događaja u toku života i afektivne vezanosti u adolescentnom uzrastu. Uzorak istraživanja činilo je 279 adolescenata oba pola, studenata početnih godina Univerziteta u Novom Sadu. Afektivna vezanost ispitanika procenjivana je RQ upitnikom (Relationship Questionnaire), dok su informacije o stresnim iskustvima prikupljene Skalom rizika. Aritmetička sredina na Skali rizika ukazuje na relativno mali broj stresnih iskustava kod ispitanika, ali je većina imala bar dva stresna događaja. Najučestaliji stresni događaji su iskustvo gubitka člana porodice (61,2% ispitanika) i iskustvo saobraćajne nesreće (40,6% ispitanika). Ispitanici sa sigurnim i nesigurnim obrascima afektivne vezanosti izveštavaju o podjednakom broju stresnih iskustava u toku odrastanja. Razlika među ovim grupama ispitanika je značajna jedino kada su u pitanju stresna iskustva koja su vezana za karakteristike porodice i porodičnih odnosa, koje je značajno karakterističnije za ispitanike sa nesigurnim obrascima afektivne vezanosti. Rezultati ukazuju na pravilnost da stresna iskustva negativno utiču na sigurnost afektivne vezanosti, tj. na pozitivnost modela sebe.

Rezultati su diskutovani u kontekstu teorije afektivnog vezivanja i dosadašnjih istraživačkih podataka o efektima stresnih i traumatskih događaja na sigurnost afektivne vezanosti.

***Ključne reči**: stres, afektivna vezanost, model sebe, model drugih*

[1] Rad je u okviru projekta «Psihološke karakteristike društva u tranziciji» koji podržava Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine, broj 149008
[2] Adresa autora: imihic@unsff.ns.ac.yu

U literaturi o stresu opisano je više poremećaja koji se javljaju kao posledica preživljenog stresa. Najpoznatiji među njima je svakako posttraumatski stresni poremećaj (PTSP). Najčešće prateće pojave poremećaja povezanih sa preživljenim stresom su simptomi depresivnosti i anksioznosti, a kod dece se javljaju i separaciona anksioznost i, u nekim slučajevima, patološke reakcije žaljenja. Neki od navedenih poremećaja, kao što su PTSP i neki vidovi poremećaja prilagođavanja, mogu perzistirati dugo nakon doživljenog stresa, tako da se prisustvo ovih poremećaja može očekivati i kao dugoročna posledica preživljenih iskustava.

Proporcionalno je manje istraživanja koja u vezu sa stresnim i traumatskim događajima nisu dovodila (samo) poremećaje opisane u dijagnostičkim klasifikacijama, nego ispitivala posledice stresa na razvoj u različitim domenima i ostvarivanje razvojnih postignuća i zadataka. Ovakva istraživanja pokazuju da traumatska iskustva mogu imati posledice u svim oblastima razvoja, od neurofiziološkog i kognitivnog, do emocionalnog, socijalnog i moralnog; kao i na planu razvoja ličnosti. Posebno se izdvaja linija istraživanja koja su posvećena efektima stresa na socioemocionalni razvoj, u okviru koje se posebno ispituju specifičnosti afektivnog vezivanja kod osoba koje su preživele određena traumatska iskustva. Teorijska osnova pomenutih istraživanja ima korene u Boulbijevoj koncepciji, prema kojoj problemi u afektivnoj vezanosti vode poreklo iz ranih nepovoljnih iskustava sa bliskim osobama, pre svega sa majkom.[3]

Osnovne postavke teorije afektivnog vezivanja upućuju na formiranje unutrašnjih radnih modela na osnovu ponavljanih obrazaca interakcije sa osobama iz okruženja. Ova iskustva stavljaju u fokus dostupnost i senzitivnost drugih osoba značajnih za život deteta, kao i dostojnost deteta da se o njemu brine i njemu pruži pažnja. Ovo je temelj formiranja dve mentalne reprezentacije: modela značajnih drugih - odnosno procena njihove dostupnosti i responsivnosti (na osnovu kojih se formira pozitivan ili negativan model značajnih drugih), i modela sebe - odnosno procene svoje kompetentnosti i vrednosti u odnosu sa drugim ljudima (na osnovu koje se formira pozitivan ili negativan model sebe). Centralna teza teorije afektivnog vezivanja je da jednom formirani unutrašnji radni modeli imaju tendenciju da traju i da su relativno teško podložni promeni, sve do kasne adolescencije i odraslog doba. Funkcija ovih relativno stabilnih modela je da osobama pruže mogućnost da predvide značajne momente u interakcijama sa okruženjem, to jest da im pruže informacije na osnovu kojih se razumeju ponašanja, reakcije i očekivanja drugih i njih samih (Hesse, 1999; Goldberg, 2002; Stefanović-Stanojević, 2005).

Pozitivan model sebe podrazumeva percepciju sebe kao osobe vredne pažnje i ljubavi od strane drugih, dok pozitivan model drugih podrazumeva percepciju drugih kao osoba kojima se može verovati, na koje se može osloniti. Negativan model sebe podrazumeva percepciju sebe kao manje vrednog podrške i ljubavi drugih, a

[3] Zahvaljujući ovakvim istraživanjima, u dijagnostičku klasifikaciju DSM IV uključena je kategorija Reaktivni poremećaj afektivne vezanosti (Reactive Attachment Disorder – RAD, DSM IV, 313.89).

negativan model drugih podrazumeva shvatanje da se drugima ne može verovati, te da te oni mogu odbaciti ili napustiti. Aktuelni istraživački i teorijski modeli (npr. model Kim Bartolomew, prema Crowel i sar., 1999; Stefanović-Stanojević, 2005; 2006) na osnovu ove dve dimenzije formiraju četiri tipa afektivne veze:

- sigurna – koju karakteriše pozitivna slika o sebi i pozitivna slika o drugima. Osobe sa ovakvim tipom afektivne vezanosti se osećaju prijatno u intimnim odnosima, imaju osećaj zadovoljstva svojim životom i kontrolom koju nad njim imaju i razvijaju izbalansiran nivo bliskosti i autonomije u vezama u koje stupaju;

- preokupirana – koju karakteriše negativna slika o sebi i pozitivna o drugima. Ove osobe su sklone zavisnom ponašanju, naglašenoj potrebi za pripadanjem u intimnim vezama. Oni se konformišu potrebama drugih, žele vezu, ali imaju ambivalentan stav prema njoj, kojim prikrivaju svoj strah da će biti napušteni;

- izbegavajuća – koju karakteriše pozitivan model sebe i negativan model drugih. Osobe sa ovim afektivnim stilom imaju tendenciju da izbegavaju bliskost i intimnost, a u vezama naglašavaju sopstvenu nezavisnost;

- bojažljiva – koju karakteriše negativan model sebe i negativan model drugih. Osobe s ovim afektivnim stilom imaju strah od vezivanja, naglašeno izbegavanje bliskih veza zbog straha od odbacivanja. Ove osobe su često introvertirane, niskog samopoštovanja, sklone socijalnom povlačenju (Crowel i sar., 1999; Howard i Medwey, 2004; Stefanović-Stanojević, 2005).

Teorija afektivnog vezivanja prepoznaje toplo, senzitivno, fleksibilno okruženje kao optimalno za razvoj sigurne afektivne vezanosti. U osnovi formiranja sigurnog tipa afektivne vezanosti nalazi se responsivnost majke, odnosno roditelja ili staratelja. Mada su neka istraživanja ukazivala na pojavu da sama senzitivnost majke ne pokazuje izraženu povezanost sa sigurnošću afektivne vezanosti deteta, većina istraživanja i metaanalitičkih studija ukazuje na pravilnost da, iako nije jedini faktor sigurnosti afektivne vezanosti, senzitivnost okruženja predstavlja njen najznačajniji preduslov (Stevenson-Hindle i Shouldice, 1995; de Wolf i van Ijzendoorn, 1997; Belsky, 1999).

Razvoj afektivne vezanosti u adolescenciji, na prvi pogled, izgleda kao da se bazira na potpuno drugačijim obrascima u odnosu na ranije uzraste. Dok je u ranijim razvojnim periodima, ponašanje u osnovi afektivne vezanosti težilo zadržavanju fizičke i emotivne bliskosti sa osobom za koju je dete afektivno vezano, u adolescenciji možemo da primetimo aktivne, namerne pokušaje da se udalji od roditelja te da se oni drže na emotivnoj i fizičkoj distanci. Razvojna psihologija razume adolescenciju kao period kontinuiranih promena koje za cilj imaju da oforme jedinku kao samostalno biće, sa oformljenim identitetom, i jasnim, diferenciranim odnosima sa primarnom porodicom, uz istovremeno zadržavanje određenog nivoa bliskosti sa njima. I iz aspekta teorije afektivnog vezivanja, adolescencija predstavlja period tranzicije. Na samom početku ovog razvojnog perioda, osoba je još uvek čvrsto vezana za svoje primarne figure afektivnog vezivanja, a na kraju (na prelazu u mlađe odraslo doba) i sama može da postane primarna figura afektivnog vezivanja svom detetu. Teoretičari afektivne vezanosti kažu da svi razvojni zadaci adolescencije, pa i individuacija, koja naizgled menja ponašanje afektivne vezanosti na ovom uzrastu,

imaju zadatak da podrže brojne transformacije u sferi emotivnog, kognitivnog i bihejvioralnog sistema, koje pomažu adolescentu da od deteta o kome se brinu, postane neko ko može da brine o detetu.

U istraživanjima činioca kvaliteta afektivne vezanosti na adolescentnom uzrastu nalazimo podatke koji govore o velikom značaju interakcije sa roditeljima, procenjenih karakteristika roditeljskog ponašanja i kvaliteta porodičnih odnosa. Podaci upućuju da su neki od činioca razvoja sigurne afektivne veze na ovom uzrastu podržavajući, topli odnosi sa roditeljima, uz uključen odnos sa adekvatnim nivoom nadzora, kao i visok nivo autonomije u donošenju odluka i stavovima (Kobak i Sceery, 1988; Kobak i sar., 1993; Allen i Land, 1999; Liddle i Schwartz, 2002; Buist i sar., 2002; Karavasilis i sar., 2003).

Poslednjih godina, istraživači i teoretičari afektivnog vezivanja, pažnju su sa dijadnih odnosa roditelj-dete proširili na efekte koje na razvoj sigurnosti afektivne vezanosti može imati stabilnost celokupnog porodičnog okruženja, pa i uopšte konteksta u kom dete odrasta (Thompson, 2000; Waters i Cummings, 2000). U tom smislu, velika pažnja u istraživanjima posvećena je razvoju afektivne vezanosti u porodicama koje su pod visokim rizikom: siromaštvo i loš socio-ekonomski status, marginalne grupe, nasilje u porodici, alkoholizam, psihička oboljenja članova porodice, i slično. Razvoj u ovakvim porodicama najčešće je opterećen nizom hroničnih stresnih situacija koje čine specifično rizično okruženje za razvoj: niska primanja i kvalitet života, razvod, separacije i gubici (Goldberg, 2002; Raikes i Thompson, 2005). Na ovaj način, pažnja istraživača usmerena je i na efekte koje stresna iskustva u toku razvoja mogu imati na sigurnost afektivne vezanosti deteta. Uprkos značajnom broju radova koji ukazuju da deca sa rizičnim razvojnim istorijama zaista pokazuju veću prevalencu nesigurnih obrazaca afektivne vezanosti (Pianta i Egeland, 1990; Duncan i sar., 1994; Seifer, 1996; Zeanah i sar., 1999; Fish, 2001; Das Eiden i sar, 2002; Baer i Martinez, 2006), direktna povezanost između stresnih iskustava i pomeranja ka nesigurnim obrascima afektivne vezanosti još nije jednoznačno ustanovljena i objašnjena.

Tri su pristupa koja se nude prilikom konceptualizacije ovih efekata. Prvi od njih, kakav je, na primer, ponudio Belski (Belsky, 1984, 1999), pretpostavlja da stresna iskustva u razvojnom okruženju snižavaju kapacitete za senzitivnost i responsivnost staratelja, povećavajući rizik za pojavu depresije i drugih problema koji se odražavaju na ispunjavanje uloge staratelja i kvalitet odnosa sa detetom. Usled smanjene senzitivnosti staratelja, dete ima veće šanse da razvije neki od nesigurnih obrazaca afektivne vezanosti. Drugi potencijalni okvir vidi ulogu razvojnih iskustava u moderiranju efekata koje senzitivnost okruženja može da ima na razvoj sigurne afektivne vezanosti. Rizici u kojima se razvojno okruženje nalazi smanjuju potencijal senzitivnosti da ostvari uticaj na razvoj sigurnog obrasca afektivne vezanosti. Istraživanja koja su prihvatila ovaj pristup ukazala su da je povezanost između sigurnosti afektivne vezanosti i senzitivnosti staratelja značajno manja u rizičnim okruženjima, u odnosu na porodice koje nisu pod rizikom (de Wolf i van Ijzendoorn, 1997). Konačno, treći okvir za razumevanje povezanosti stresnih iskustava sa nesigurnošću afektivne vezanosti, podrazumeva mogućnost direktnih efekata stresa na sigurnost

afektivne vezanosti deteta, delovanjem na ugrožavanje percepcije okruženja kao emotivno pristupačnog i sigurnog. Ovakav pristup prihvatili su teoretičari koji zastupaju hipotezu o emocionalnoj sigurnosti, razumevajući na ovaj način dejstvo konflikata među roditeljima na uočena pomeranja ka nesigurnim obrascima afektivne vezanosti (Waters i Cummings, 2000; Cummings i Davies, 2002; Davies i Forman, 2002; Cummings i sar, 2006).

Istraživanje prikazano ovim radom ima za cilj da opiše relacije između stresnih događaja u toku odrastanja i afektivne vezanosti u adolescentnom uzrastu. U ovom radu postavlja se pitanje da li je kumulativni stres u toku odrastanja povezan sa karakteristikama afektivne vezanosti u adolescenciji, kao i da li su sva doživljena stresna iskustva jednako značajni korelati nesigurnosti afektivne vezanosti.

METOD

Uzorak istraživanja

Uzorkom je obuhvaćeno 279 adolescenata sa teritorije Novog Sada i okoline. Prosečan uzrast ispitanika bio je 20 godina. U uzorku je bilo 189 devojaka i 90 mladića. Ispitanici su studenti početnih godina fakulteta u okviru Univerziteta u Novom Sadu.

Varijable i instrumenti

Afektivna vezanost ispitanika procenjivana je ***RQ upitnikom*** (Relationship Questionnaire, čiji su autori Bartolomew i Horowitz (preuzet iz: Cassidy i Shaver, 1999). Instrument se sastoji od četiri opisa, po jednog za svakog od 4 teorijski opisana tipa afektivne vezanosti (prema klasifikaciji Kim Bartholomew, prema Crowel i sar., 1999). Ispitanici biraju jedan koji ih, po njihovoj proceni, najbolje opisuje, a takođe i svaki opis rangiraju na skali od 1 (u potpunosti ne važi za mene) do 4 (važi u velikoj meri). Na osnovu podataka sa ovog instrumenta dobijaju se kontinuirani skorovi za dve dimenzije unutrašnjeg radnog modela afektivne vezanosti na sledeći način:

- Skor za model (sliku) o sebi dobija se sabiranjem procena za dva tipa afektivne vezanosti koje karakteriše pozitivan model sebe (siguran i izbegavajući) od čega se zatim oduzme zbir procena za tipove afektivne vezanosti koje karakteriše negativan model sebe (preokupirani i bojažljivi).
- Skor za model (sliku) značajnih drugih dobija se sabiranjem procena za siguran i preokupiran tip afektivne vezanosti (koje karakteriše pozitivan model drugih) od čega se zatim oduzme zbir procena na dva tipa afektivne vezanosti

koja karakteriše negativan model drugih (bojažljivi i izbegavajući tip afektivne vezanosti) (Crowel i sar., 1999; Doyle i Markiewicz, 2005).

Kombinacijom ova dva skora može se dobiti tip afektivne vezanosti za ispitanika, prema klasifikaciji Kim Bartholomew (prema Crowel i sar., 1999):

- siguran tip afektivne vezanosti - pozitivan skor za oba modela
- izbegavajući tip afektivne vezanosti - pozitivan skor na modelu sebe, negativan na modelu značajnih drugih
- preokupirani tip afektivne vezanosti - pozitivan skor na modelu značajnih drugih, negativan za model sebe i
- bojažljivi tip afektivne vezanosti - negativan skor za oba modela.

Učestalost i vrste doživljenih stresnih i rizičnih iskustava procenjivani su ***Skalom rizika***. Skala je nastala modifikacijom instrumenta koji je primenjen u istraživanju Grossmana i sar. (1990). Sastoji se od 20 pitanja sa alternativnim odgovorima. Pitanja se odnose na životne događaje koji najčešće provociraju probleme u uobičajenom funkcionisanju ljudi i mogu predstavljati rizike za razvoj. Pozitivan odgovor na svako pitanje nosi 1 bod, tako da viši rezultati ukazuju na doživljen veći broj stresnih događaja, dok niži skorovi ukazuju na delovanje manjeg broja stresora tokom lične istorije pojedinca.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Karakteristike afektivne vezanosti ispitanika

Na uzorku istraživanja dobijena je očekivana raspodela tipova afektivne vezanosti. Uz prevalencu sigurnog tipa afektivne vezanosti (koji je procenjen kod 62% ispitanika), ostali tipovi afektivne vezanosti zastupljeni su u značajno manjem procentu (izbegavajući 15,1%, preokupirani 16,5% i bojažljivi 6,5%). S obzirom na nisku učestalost pojedinačnih obrazaca nesigurne vezanosti, u nekim analizama, ova varijabla je tretirana kao dihotomna: sigurno afektivno vezanih ispitanika bilo je 62%, a nesigurno afektivno vezanih ispitanika 38%.

Razlika u distribuciji tipova i karakteristikama afektivne vezanosti (model sebe i značajnih drugih) s obzirom na pol ispitanika nije statistički značajna. Povezanost sa uzrastom ispitanika takođe se nije pokazala statistički značajnom.

Učestalost i vrste doživljenih stresnih iskustava

Aritmetička sredina na Skali rizika je 2,79 (od teorijski maksimalnih 21) što ukazuje na relativno mali broj stresnih iskustava ispitanika (sve deskriptivne mere za rezultate na Skali rizika date su u Tabeli 1).

Tabela 1: Deskriptivne mere za Skalu rizika

	minimum	***maksimum***	***AS***	***SD***	***medijana***
stresna iskustva	0	11	2,79	1,89	2

Najučestalija stresna iskustva su iskustvo gubitka člana porodice (61,2% ispitanika) i iskustvo saobraćajne nesreće (40,6% ispitanika). Najređe navođena su iskustava mentalne zaostalosti braće ili sestara (1,8% ispitanika) i iskustva koja se tiču osuđivanja nekog od članova porodice (3,2%). Učestalost ispitivanih stresnih događaja prikazana je u tabeli 2.

Ne postoji značajna povezanost broja stresnih iskustava sa uzrastom ispitanika, a razlika s obzirom na pol ispitanika takođe nije statistički značajna.

Tabela 2: Učestalost stresnih iskustava

stresno iskustvo	**procenat**
gubitak u porodici	61, 2
iskustvo saobraćajne nesreće (lično ili člana porodice)	40, 6
promena mesta stanovanja (više od 3 puta)	21, 6
problemi sa alkoholom u porodici	19, 1
svađe u porodici	17, 3
separacija od roditelja duža od 6 meseci	16, 6
brat ili sestra manje od 2 godine mlađi od ispitanika	14, 4
hronična bolest ili mana	13, 4
razvod ili separacija roditelja	12, 6
boravak u bolnici više od 3 puta	9, 7
izbeglištvo	9, 7
separacija od majke duža od 6 meseci	9, 1
boravak u bolnici duži od 4 nedelje	7, 9
psihički problemi članova porodice	6, 8
učestale bolesti	4, 7
iznenadno napuštanje porodice od strane nekog od članova	4, 7
glad usled materijalne oskudice	4, 0
osuđivani članovi porodice	3, 2
ponovni brak roditelja nakon razvoda	2, 5
mentalno zaostali brat i/ili sestra	1, 8
nešto drugo	12, 6

Stresna iskustva i tipovi afektivnog vezivanja

Imajući u vidu da bi se na osnovu teorije afektivnog vezivanja moglo očekivati da specifični stresori budu povezani sa obrascima afektivnog vezivanja, pre svega oni događaji koji potiču iz porodičnog okruženja ili imaju značajniji uticaj na njega,

najpre je proveravano da li postoji razlika u zastupljenosti određenih stresnih iskustava među sigurno i nesigurno vezanim ispitanicima. Razlike u raspodeli odgovora (u kategorijama imao sam ovo iskustvo, ili nisam imao ovo iskustvo) između ispitanika sigurnog i nesigurnog tipa afektivne vezanosti značajne su za iskustvo saobraćajne nesreće člana porodice ($\chi^2(1)=5.02$, p=.02) gubitka člana porodice ($\chi^2(1)=3.45$, p=.04) i iskustvo separacije od porodice ($\chi^2(1)=4.77$, p=.02). Pri tom su o preživljenim iskustvima separacije od porodice i doživljene saobraćajne nesreće člana porodice češće izveštavali nesigurno afektivno vezani ispitanici, dok o iskustvu gubitka bliske osobe češće izveštavaju sigurno afektivno vezani ispitanici. Ono što razlikuje ove kategorije iskustava je izvesnost i konačnost situacije koja je u situaciji gubitka bliske osobe velika, a u iskustvima pretnje gubitkom (saobraćajna nesreća ili separacija) niska. Ovaj rezultat otvara pitanje protektivnih faktora u održavanju sigurne afektivne vezanosti i nudi prostor za dodatna istraživanja.

Razlika u ukupnoj izraženosti stresnih iskustava tokom odrastanja između sigurno i nesigurno afektivno vezanih ispitanika, međutim, nije statistički značajna, iako je zapaženo da ispitanici sa nesigurnim tipovima afektivne vezanosti izveštavaju o većem broju različitih stresnih iskustava (aritmetička sredina za ispitanike sa sigurnom afektivnom vezanošću je 2,66, a za ispitanike sa nesigurnom 3,01). Analiza varijanse je ukazala da nema statistički značajnih razlika u ukupnom broju stresnih iskustava ni među grupama ispitanika formiranih prema četvorokategorijalnom modelu tipova afektivne vezanosti iako je i ovde uočeno da najmanje stresnih iskustava u toku odrastanja imaju sigurno afektivno vezani ispitanici, dok o najvećem broju stresnih iskustava izveštavaju ispitanici bojažljivog tipa afektivne vezanosti.

S obzirom da su o nekim stresnim iskustvima merenim Skalom rizika ispitanici veoma retko izveštavali, te da zbirni skor na Skali rizika ne opisuje najpreciznije intenzitet i kvalitet doživljenih iskustava ispitanika, rađena je faktorska analiza izolovanjem prve glavne komponente Skale rizika. Strukturu prve glavne komponente upitnika najviše zasićuju stavke koje opisuju stresna iskustva vezana za odnose u porodici ili članove porodice (u tabeli 3. prikazane su stavke kojima je najviše zasićena prva glavna komponenta Skale rizika)

Tabela 3: Sadržaj stavki kojima je zasićena prva glavna komponenta Skale rizika

Sadržaj stavke	r
16. Da li je neko od tvojih najbližih iznenada napustio porodicu	.62
8. Da li si nekada bio odvojen od majke duže od 6 meseci	.58
11. Da li imaš brata ili sestru koji ide u specijalnu školu	.51
14. Da li je neko od tvoje bliže porodice bio na lečenju zato što su ga morile brige ili zato što je imao problema	.51
13. Da li si nekada živeo odvojeno od roditelja duže od 6 meseci	.44

Razlike u skorovima na prvoj glavnoj komponenti među ispitanicima različitih tipova afektivne vezanosti su značajno uočljivije. Kada se grupe formiraju po principu sigurno afektivno vezani ispitanici – nesigurno afektivno vezani ispitanici, raz-

lika u doživljenim stresnim iskustvima merenim prvom glavnom komponentom Skale rizika je statistički značajna (t (199)=-2.17, p=.03). O većoj izraženosti ovih iskustava u toku svog razvoja izveštavaju nesigurno afektivno vezani ispitanici (prosečni skor na prvoj glavnoj komponenti za sigurno afektivno vezane ispitanike je -.12, a za ispitanike nesigurnog tipa afektivne vezanosti .20). Analiza varijanse ukazala je da među ispitanicima različitih kategorija afektivne vezanosti (prema četvorokategorijalnom pristupu) postoje razlike u doživljenim stresnim iskustvima koje su na granici statističke prihvatljivosti (F(3,197)=2.04, p=.10). Pri tom su u post hoc analizi izdvojene statistički značajne razlike u izraženosti doživljenih stresnih iskustava između ispitanika sigurne afektivne vezanosti i ispitanika koji pripadaju bojažljivom tipu afektivne vezanosti. Ova dva tipa afektivne vezanosti razlikuju se i po pozitivnosti modela sebe i modela drugih unutrašnjeg radnog modela afektivne vezanosti, usled čega je otvoreno pitanje na koju dimenziju untrašnjeg radnog modela afektivne vezanosti doživljena stresna iskustva mogu ostvariti značajniji efekat.

Povezanost dimenzija unutrašnjeg radnog modela afektivne vezanosti sa stresnim iskustvima

Kanonička korelaciona analiza urađena je sa ciljem utvrđivanja strukture povezanosti između merenih karakteristika afektivne vezanosti i doživljenih stresnih iskustava. Kao mera doživljenih stresnih iskustava u analizu su uvrštene stavke kojima je zasićena prva glavna komponenta Skale rizika.

Izolovan je jedan statistički značajan par kanoničkih korenova (R=.38, χ^2=65.95, p=.02). Iz desnog seta varijabli (stresna iskustva u odrastanju) kanonički koren najviše zasićuju iskustva konflikata unutar porodice, kao i separacije od porodice, razvojne zaostalosti člana porodice i izražene materijalne oskudice u porodici. Na osnovu zasićenosti kanoničkog korena iz levog seta varijabli, može se zaključiti da su ova iskustva najmanje izražena kod sigurno afektivno vezanih ispitanika, a najkarakterističnija su za ispitanike preokupiranog i bojažljivog tipa afektivne vezanosti. Ova dva tipa afektivne vezanosti karakterišu negativni modeli sebe unutrašnjeg radnog modela afektivne vezanosti. Na osnovu ovog može se zaključiti da su stresna iskustva u razvoju merena prvom glavnom komponentom Skale rizika povezana sa formiranjem negativnog modela sebe kao činioca nesigurne afektivne vezanosti.

Ovakav rezultat potvrđen je i linearnim regresionim analizama. U model je kao prediktor varijabla uvršten skor na prvoj glavnoj komponenti Skale rizika, odnosno stresna iskustva koja potiču iz porodičnih odnosa i karakteristika porodice, a kao zavisne varijable uvrštene su najpre model sebe, a zatim i model značajnih drugih unutrašnjeg radnog modela afektivne vezanosti.

Kada je u pitanju analiza u kojoj je zavisna varijabla bio model sebe, uočen je značajan negativan doprinos iskustava merenih prvom glavnom komponentom Skale rizika (tabela 4).

Tabela 4: Rezultati linearne regresione analize

R=. 25, R2=. 06, F(1, 199)=13.59 p<01	*β*	*p*
Stresna iskustva merena prvom glavnom komponentom Skale rizika	**-.25**	**<.01**

U analizi koja je kao zavisnu varijablu uključila model značajnih drugih, doprinos stresnih iskustava kojima je zasićena prva glavna komponenta Skale rizika nije bio statistički značajan.

DISKUSIJA

Istraživanje prikazano ovim radom imalo za cilj da opiše relacije između stresnih događaja u toku života i afektivne vezanosti u adolescentnom uzrastu. Tip i karakteristike afektivne vezanosti podložni su promenama i dosadašnja istraživanja ukazuju da stres i traumatski događaji mogu imati veliki uticaj na pomeranje ka nesigurnim tipovima afektivne vezanosti (Zeanah i sar., 1999; Sagi-Schwartz i sar., 2003; Nair i Murray, 2005; Baer i Daly Martinez, 2006). U ovom istraživanju pažnja je posvećena ispitivanju postojanja efekata kumulativnog doživljenog stresa tokom razvoja na karakteristike afektivne vezanosti adolescenta. Poseban akcenat stavljen je na ispitivanje potencijalnih razlika koje u efektima na afektivnu vezanost adolescenata mogu imati različite kategorije doživljenih stresnih iskustava u toku razvoja. U tom smislu, instrument kojim su merena stresna iskustva (Grossman i sar, 1990.) obuhvatio je sledeće oblike stresnih iskustava: iskustvo separacije od porodice, iskustvo izbeglištva i promene životnog okruženja, iskustva produženog i/ili ponavljanog bolničkog lečenja, iskustva hroničnih bolesti u porodici, iskustva psihičkih problema u porodici, iskustvo razvoda roditelja, iskustvo gubitka ili pretnje gubitkom i karakteristike porodice i porodičnih odnosa.

Najviše ispitanika iz uzorka obuhvaćenog istraživanjem imao je iskustvo gubitka, zatim saobraćajne nesreće (lično ili iskustvo člana porodice), promene mesta stanovanja i problema sa alkoholizmom u porodici. Iako je aritmetička sredina na Skali rizika ukazivala na mali broj preživljenih stresnih događaja, većina ispitani-ka odrastala je u okruženju koje karakteriše nekoliko različitih stresnih događaja.

Ispitanici sa sigurnim tipom afektivne vezanosti izveštavaju o manjem broju doživljenih stresnih iskustava u odnosu na ispitanike sa nesigurnim obrascima afektivne vezanosti. Ova razlika je, međutim, statistički značajna kada su u analizu uvrštena iskustva merena prvom glavnom komponentom Skale rizika, koja je zasićena stavkama iz domena karakteristika porodice i članova porodice (iskustvo separacije od porodice, ponavljanih konflikata u porodici, izražene materijalne oskudice u porodici, razvoda roditelja, razvojne zaostalosti ili psihičkih problema člana porodice). O ovom riziku u značajno većem broju izveštavaju ispitanici nesigurnog tipa afekti-

vne vezanosti. Ovakav podatak je u skladu sa postavkama teorije afektivnog vezivanja. Još je Boulbi upućivao na značaj kontinuiteta interakcija sa starateljima, te na potencijalnu rizičnost separacija od majke, opisujući patent reakciju kojom individua može reagovati na separaciju. Konačni efekat separacija, prema ovom konceptu, može biti odvajanje (detachment) od figura afektivne vezanosti. Osim toga, opise dece za koju je smatrao da imaju nesigurne obrasce afektivne vezanosti, Boulbi je pronalazio među hospitalizovanom decom i decom na privremenom ili trajnom kolektivnom smeštaju (prema Goldberg, 2002; Mirić i Dimitrijević, 2006). I druga istraživanja ukazuju na pravilnost da deca koja imaju iskustva separacije i institucionalnog odrastanja kasnije razvijaju različite forme nesigurnih obrazaca i poremećaja afektivnog vezivanja. Ista istraživanja, međutim, ukazuju i na to da ovo nije obrazac razvoja, te da očigledno postoje određeni protektivni faktori koji čine da se iskustva, koja bi inače vodila formiranju nesigurnih obrazaca, prevladaju na način koji omogućava kontinuitet afektivne sigurnosti (O'Connor i sar., 1999; Belsky, 1999).

Kada su u pitanju razlike u broju doživljenih stresnih iskustava s obzirom na obrazac afektivne vezanosti ispitanika, uočene razlike nisu bile statistički značajne, kada su grupe formirane prema četvorokategorijalnom modelu a u analizu bio uključen ukupan skor na Skali rizika. Kada je u analizu uključen skor na prvoj glavnoj komponenti Skale rizika uočena je tendencija da stresna iskustva merena u ovom istraživanju budu najviše zastupljena među ispitanicima bojažljivog tipa afektivne vezanosti u odnosu na ispitanike sigurne afektivne vezanosti. Kako savremena shvatanja ukazuju da se relacije između rizičnih iskustava, opaženog ili doživljenog stresa i afektivne vezanosti mogu uočiti kada se formiraju unutrašnji radni modeli afektivne vezanosti (Thompson, 2000), u ovom istraživanju su analizirane relacije doživljenih stresnih iskustava sa dimenzijama unutrašnjeg radnog modela - modelom sebe i modelom značajnih drugih.

Rezultati kanoničke korelacione analize ukazali su na to da su stresna iskustva koja potiču iz porodičnog okruženja karakterističnija za tipove afektivne vezanosti koje odlikuje negativan model sebe. Ova dimenzija unutrašnjeg radnog modela afektivne vezanosti korespondira sa anksioznošću u relacijama (model Kim Bartolomew, prema Stefanović-Stanojević, 2006) i tiče se briga zbog uzvraćanja emocija, ostavljanja i potrebe za bliskošću. I rezultati regresione analize ukazali su na pravilnost negativne povezanosti stresnih iskustava merenih prvom glavnom komponentom Skale rizika sa modelom sebe. Promena modela sebe ka negativnom, može da bude indikator promene obrasca afektivne vezanosti ka nesigurnim. Podatak da različita doživljena stresna iskustva mogu da promene obrazac afektivne vezanosti ka nesigurnim konstantno se dobija u drugim istraživanjima. U porodica-ma adolescenata koji su promenili afektivni stil iz sigurnog u nesigurni tip, uglavnom se nailazi na velike promene u strukturi porodice, uz visok nivo stresa - razvod, smrt roditelja i slično (Brennan i Shaver, 1998; Hamilton, 2000; Lewis i sar., 2000; Rogers i Rose, 2002; Wienfeld i sar., 2004). Deca iz porodica nastalih nakon razvoda koji je pratio visok nivo konflikata među partnerima i depresija majke, pokazuju značajno veću učestalost nesigurnih obrazaca u odnosu na decu iz potpunih porodica (Fish, 2001; Nair i Murray, 2005). Istraživanja su takođe ukazala su i na pravilnost

da se sa razlikama u stilu afektivne vezanosti među adolescentima povezuje i procenjen kvalitet porodičnog okruženja, i to svakodnevne komunikacije, kohezivnosti, fleksibilnosti sistema, kao i izraženost konflikata (Harvey i Bird, 1998; Markiewitz i sar., 2001; Liddle i Schwartz, 2002; Faber i sar., 2003; Howard i Medway, 2004; Buist i sar., 2004).

Iako su ovim istraživanjem doživljena stresna iskustva i afektivna vezanost dovedeni u direktnu vezu, rezultati ukazuju na manjkavosti ovog pristupa. Procenat varijanse modela sebe koji je objašnjen prvom glavnom komponentom Skale rizika, kao i intenzitet parcijalne korelacije među ovim varijablama, ukazuje na povezanost srednjeg nivoa i ostavlja prostor za delovanje još velikog broja različitih činilaca. S obzriom na rezultate koji pokazuju značaj stresora koji potiču iz porodičnih relacija, ovo istraživanje je naglasilo značaj porodičnog okruženja i kao izvora direktnih uticaja na sigurnost afektivne vezanosti, ali i kao potencijalnog medijatora ili moderatora uticaja različitih drugih izvora stresnih iskustava. Druga istraživanja su ukazala i na značajnu medijatorsku ulogu ličnih i porodičnih strategija prevladavanja u prenosu efekata stresnih iskustava na pomeranje ka nesigurnim obrascima afektivne vezanosti (Lopez i sar., 2001; Rogers i Rose, 2002), kao i na niz drugih protektivnih faktora (Moller i sar., 2002). Ovo mogu biti smernice za dalja istraživanja koja će uključiti veći broj potencijalnih medijatorskih varijabli, i koji će kombinovati više pristupa u istraživanju i analizi efekata stresnih iskustava na sigurnost afektivne vezanosti adolescenata.

LITERATURA

Allen, J. & Land, D. (1999). Attachment in adolescence. In J. Cassidy & P. Shaver (eds). *Handbook of attachment, theory, research and clinical applications*. New York, London, Guiford Press.

Baer, J. C. & Daly Martinez, C. (2006). Child maltreatment and insecure attachment: a meta-analysis. *Journal of reproductive and Infant Psychology 24*(3), 187-197.

Belsky, J. (1999). Interactional and Contextual Determinants od Attachment Security. In J. Cassidy & P. Shaver (eds). *Handbook of attachment, theory, research and clinical applications*. New York, London, Guiford Press.

Brennan, K. & Shaver, P. (1998). Attachment Styles and Personality Disorders: Their Connections to Each Other and to Parental Divorce, Parental Death and Perceptions of Parental Caregiving. *Journal of Personality*, *66* (5), 835-870.

Buist, K., Deković, M., Meeus, W. & van Aken, M. (2002). Developmental Patterns in Adolescent Attachment to Mother, Father and Sibling. *Journal of Youth and Adolescence*, *31*(3), 167-176.

Buist, K., Deković, M., Meeus, W. & van Aken, M. (2004). Attachment in Adolescence: A Social Relations Model Analysis. *Journal of Adolescent Research*, *19*(6), 826-850.

Cassidy, J. & Shaver, P. (1999). Handbook od attachment: theory, research and clinical applications. London, New York, The Guilford press.

Crowel, J., Fraley, R. & Shaver, P. (1999). Measurement of individual differences in adolescent and adult attachment. In J. Cassidy & P. Shaver (eds). *Handbook of attachment, theory, research and clinical applications*. New York, London, Guiford Press.

Cummings, M., Schemerhorn, A., Davies, P., Goeke-Morey, M. & Cummings, J. (2006). Interparental discord and child adjustment: prospective investigarions of emotional security as and explanatory mechanism. *Child Development, 77*(1), 132-152.

Cummings, E. M. & Davies, P. (2002). Effects of marital conflict on children: Recent advances and emerging themes in process-oriented research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *43*, 31-63.

Das Eiden, R., Peterson Edwards, E. & Leonard K. (2002). Mother-infant and father-infant attachment among alcoholic families. *Development and Psychopathology, 14,* 253-278.

Davies, P. & Forman, M. E. (2002). Children's patterns of perserving emotional security in the interparental subsystem. *Child Development, 73*(6), 1880-1903.

De Wolf, M. & van Ijzendoorn, M. (1997). Sensitivity and attachment: a meta analysis on parental antecedents of infant attachement. *Child Development, 68* (4), 571-591.

Declercq, F. & Williemsen, J. (2006). Distress and posttraumatic stress disorder inhigh risk professionals: adult attachment style and dimensions of anxiety and avoidance. *Child Psychology and Psychotherapy, 13*, 256-263.

Doyle, A. B. & Markiewicz, D. (2005). Parenting, marital conflict and adjustment from early to mid adolescence: mediated by adolescent attachment style? *Journal of Youth and Adolescence*, *34* (2), 97-110.

Duncan, G., Brooks-Gunn, J. & Kato-Klebanov, P. (1994). Economic deprivation and early childhood development. *Child Development, 65*, 296-318.

Faber, A., Edwards A., Bauer, K. & Wetchler, J. (2003). Family Structure: Its effects on Adolescent Attachment and Identity Formation. *The American Journal of Family Therapy*, *31*, 243-255.

Fish, M. (2001). Attachment in low-ses rural appalachian infants: contextual, infant and maternal interaction risk and protective factors. *Infant Mental Health Journal, 22*(6), 641-664.

Goldberg, S. (2002). *Attachment and development*. London, Arnold

Grossman, F. K., Anderson, L., Sakurai, M., Finnin, L., Fox, M. & Beinashowitz, J. (1990). *Risk and resilience in young adolescents. Resilient Adolescent Project*. Boston, Boston University & Quincy Public School.

Hamilton, C. (2000). Continuity and Discontinuity of Attachment from Infancy through Adolescence. *Child Development*, *71*(3), 690-694.

Harvey, M. & Byrd, M. (1998). The Relationship Between Perceptions of Self-esteem, Paterns of Familial Attachment and Family Enviroment During Early and Late Phases of Adolescence. *International Journal of Adolescence and Youth*, *7*, 93-111.

Hesse, E. (1999). The adult attachment interview: historical and current perspectives. In J. Cassidy & P. Shaver (eds). *Handbook of attachment, theory, research and clinical applications*. New York, London, Guiford Press.

Howard, M. & Medway, F. (2004). Adolescents' Attachment and Coping with Stress. *Psychology in the Schools*, *41*(3), 391-402.

Karavasilis, L., Doyle, A. B. & Markiewicz, D. (2003). Associations between parenting style and attachment to mother in middle childhood and adolescence. *International Journal od Behavioral Development*, *27*(2),153-164.

Kobak, R. R. & Sceery, A. (1988). Attachment in late adolescence working models, affect regulation and representation of self anfd others. *Child Development*. *59*, 135-146.

Kobak, R., Cole, H., Ferenz-Gillies, R., Fleming, W. & Gamble, W. (1993). Attachment and Emotion Regulation during Mother-Teen Problem Solving: A Control Theory Analysis. *Child Development*, *64*, 231-245.

Lewis M., Feiring, C. & Rosenthal, S. (2000). Attachment over Time. *Child Development*, *71* (3), 707-720.

Liddle, H. & Schwartz, S. (2002). Attachment and Family Therapy: Clinical Utility of Adolescent-Family Attachment Research. *Family Process*, *41* (3), 455-476.

Lopez, F., Mauricio, A., Gormley, B., Simko, T. & Berger, E. (2001). Adult attachment orientation and colledge student distress: the mediating role of problem solving styles. *Journal of Counceling and Development*, *79*(4), 459-464.

Markiewicz, D., Doyle, A. & Brendgen M. (2001). The Quality od Adolescent's Friendships: Associations with Mothers' Interpersonal Relationships, Attachments to parents and frineds and Prosocial Behaviors. *Journal of Adolescencence*, *24*, 429-445.

Mirić, J. i Dimitrijević, A. (2006). *Afektivno vezivanje: eksperimentalni i klinički pristupi.* Beograd, Centar za primenjenu psihologiju.

Moller, N., McCarthy, C. & Fouladi, R. (2002). Earned attachment security: its relationship to coping resources and stress symptoms among colledge students following relationship breakup. *Journal of Colledge Student Development, 43*(2), 213-230.

Nair, H. & Murray, A. (2005). Predictors of attahcment security in preschool children from intact and divorced families. *The Journal of Genetic Psychology, 166*(3), 245-263.

O' Connor, T., Bredenkamp, D. & Rutter, M. (1999). Attachment disturbances and disorders in children exposed to early severe deprivation. *Infant Mental Health Journal, 20*(1), 10-29.

Pianta, R. & Egeland, B. (1990). Life stress and parenting outcome in disadvanteged sample:results of mother-child interaction project. *Journal of Clinical Child Psychology, 19* (4), 329-336.

Raikes, A. H. & Thopmson, R. (2005). Links between risk and attachment security: models of influence. *Applied Developmental Psychology, 26*, 440-455.

Rogers, K. & Rose, H. (2002). Risk and resiliency factors among adolescents who experience marital transitions. *Journal of Marriage and the Family, 64*(4), 1024-1037.

Seifer, R., Sameroff, A., Dickstein, S., Keitner, G., Miller, I., Rasmussen, S. & Hayden, L. (1996). Parental psychopathology, multiple contextual risks and one-year outcomes in children. *Journal of Clinical Child Psychology, 25*(4), 423-435.

Stefanović-Stanojević, T. (2005). *Emocionalni razvoj ličnosti*. Niš, Prosveta.

Stefanović-Stanojević, T. (2006). Teorija afektivnog vezivanja kao teorija emocionalnog razvoja ličnosti. U J. Mirić i A. Dimitrijević (ur). *Afektivno vezivanje: eksperimentalni i klinički pristupi.* Beograd, Centar za primenjenu psihologiju.

Stevenson-Hindle, J. & Shouldice, A. (1995). Maternal interactions and self-reports related to attachment classification at 4.5 years. *Child Development*, *66*, 583-596.

Thompson, R. (2000). The legacy of early attachment. *Child Development , 71*(1). 145-152.

Waters, E. & Cummings, E. M. (2000). A security base from which to explore close relationships. *Child Development, 49*, 164-172.

Zeanah, C., Danis, B., Benoit, D., Miller, D. & Scott Heller, S. (1999). Disorganized attachment associated with partner violence: a research note. *Infant Mental Health Journal, 20*(1), 77-86

ABSTRACT

STRESSFUL LIFE EXPERIENCES AND ATTACHMENT IN ADOLESCENCE

Ivana Mihic, Marija Zotovic and Jelica Petrovic
Department of Psychology, University of Novi Sad

The research presented in this paper aimed to explore relations between stressful life experiences and attachment in adolescence. The sample included 279 adolescents of both sexes, who were students of first two years at the University of Novi Sad. Attachment styles were assessed by RQ (Relationship Questionnaire, Bartolomew & Horowitz, 1991), and stressful experiences by Risk Scale (Grossman et al., 1990).

The average score on the Risk scale indicated that participants had relatively small number of stressful events; but majority had at least two stressful experiences. The most frequent event was loss of family member (61,2% of participants) and traffic accident (40,6% of participants). Participants with secure and insecure attachment styles had similar number of stressful experiences in their lives. Difference between these groups was significant only in the case stresors that origin from the characteristis of the family and intrafamilial relations, which was more frequent experience in participants with insecure attachment styles. However, the results showed that stressful experiences may have negative influence on security of attachment, i.e. on positivity of model of self. The highest and statistically significant contribution was made by separation from family and by family characteristics.

The results are discussed in context of attachment theory and previous research data on effects of stressful and traumatic events on security of attachment.

Key words*: stress, attachment, model of self, model of significant others*

RAD PRIMLJEN: 13.10.2007.